

TOZ BEZİ

Gizem Çınar

GİRİŞ

Toz Bezi (Ahu Öztürk, 2015), iki gündelikçi kadının hikayesini anlatmaktadır. Gündelikçi kadın temsili ve ücretli ev içi emeği sorunsallaştırıyor olması bakımından film, Türkiye sinemasında bir ilk örnektir. Bu çalışmada, filmde, gündelikçilik özelinde kadınların informel sektördeki istihdamı, çalışan ve işveren (alt ve orta, orta-üst sınıf) kadınlar arasındaki hiyerarşi, orta sınıf kadınların diğer kadınların emeğine dayanan öznellikleri ortaya konacaktır. Filmi bu bağlamda çözümlemeden önce, ev içi emeğin ne olduğu ve tarihsel süreçteki dönüşümü tartışılacaktır.

Ev İşi / Ev İçi Emek

19. yüzyılda modernizmin ve kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte, ev ve iş yeri ayrılmış, bu durum özel-kamusal alan ikiliğini doğurmuştur. Ev, ekonominin dışında bir yer olarak kurgulanmıştır. Erkek dışarı açılırken, kadın ve çocuk dışarının kaos ve pisliğinden uzakta masum, temiz ve güvenli olan evde bırakılmıştır. Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünde, erkek dışarıda, gelir getiren, üretimin bir parçası olan işlerde çalışırken, kadın ev işi, çocuk ve yaşlı bakımı gibi tarihsellikten uzak bulunan ve piyasa değeri olmayan işleri üstlenmiştir. Modernite ve kapitalizm öncesi ev işi ve çocuk bakımının yine kadınlar tarafından gerçekleştirildiği biliniyor olsa da 'ev kadını' kavramı bu ayrımın bir sonucudur. Öznellikleri fark etmeksizin her şeyden önce birer 'ev hanımı' olan kadınlar, erkeklerden daha ahlaklı, daha namuslu ve daha temiz görülmeye başlandı (Davidoff, 2002: 145), öyle ki zamanla temiz / titiz olmak biyolojik kadınlığın doğasıymış gibi algılandı.

Yeniden üretim olarak tanımlanan ev işinin kapsamı belirgin olmamakla birlikte, Davidoff: “Ev işi, en temel anlamıyla, faaliyetlerden, insanlardan ve malzemelerden anlamlı örüntüler oluşturarak, yakın çevrede düzen sağlayıp sürdürmekle ilişkilidir. Böylesi bir düzenin yaratılmasında en önemli bölüm, temel bileşenlerin ayrıştırılarak onların aralarındaki sınırların belirgin kılınmasıdır. Örneğin yemek pişirilmesi, çiğ malzemelerin yeni bir maddeye dönüştürülmesidir.” demektedir (2002). Ev işini Sisifos'un lanetine benzeten Simone de Beauvoir ise şöyle der: “Temizlik, pisliğin yok edilmesi, toplama, düzensizliğin ortadan kaldırılmasıdır. [...] Kadın tümenleri kire karşı herhangi bir zafer kazanmadan bu bitip tükenmez mücadeleyi sürdürürler. [...] Temiz olan kirlenir, kirlenen temizlenir, tekrar ve tekrar, günbegün. Ev kadını zamanın dışındadır, o hiçbir şey yapmaz, sadece şimdiki sürükler.” (1993)

Kadınların etkinliği de hayatın sürdürülmesine ve erkekler ile çocukların aşkın bireyler haline gelebilmesine hizmet eder. Erkeklerin öznellikleri kadın emeğinin desteğine dayanır ama bu emek aynı zamanda kadını kendi özneliğinden mahrum eder (Bora, 2005: 62). Ev işinden muaf olmak erkek öznenin inşasında oldukça önemlidir, bununla birlikte cinsiyet eşitsizliğinin temelde ev işine dayandığını söylemek mümkündür.

Ev işi, çocuk, yaşlı ve hasta bakımı toplumsal iş bölümünde kadınlara atfedilmiş işler olsa da, tarihsel süreçte soylu veya orta sınıflar için bu işleri yapan, statülerini ve sınıflarını yeniden üreten çeşitli sosyal tabakalardan hizmetlilerin varlığı dikkat çekmektedir. Sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak tartışılacak olmakla birlikte kadınlar arasındaki sınıfsal aidiyetten temellenen iktidar ilişkilerinin ev işine dayandığı tespitini yapmak yanlış olmayacaktır. Ev ve ev işi yalnızca toplumsal cinsiyetin değil, bütün bir toplumsal ve siyasal düzenin inşasında rol oynar, cinsiyet ilişkileri sınıf ilişkileriyle iç içe geçmiştir (Bora, 2005).

Ev Emeginin Dönüşümü

Ev işinin, kadın ve erkek kimliklerinin arasındaki fark, yani kendilik bilinci geliştirme, özne durumunun inşasındaki etkin rolü tespit edilmekle birlikte, ev işinin salt cinsiyetler arası eşitsizliğe dayanan ilişkileri ürettiğini söylemek eksik kalacaktır. Ev işi (temizlik, bakım, hizmet) tarihsel ve kültürel bağlamda sınıf ilişkilerinin de belirleyicidir. **Davidoff**, *Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet* adlı kitabında, kadınlığın temizlikle özdeşleştirilmesinden daha önemli olarak, temizliğin sınıfsal bir konumu temsil ettiği tespitinde bulunur. Ona göre temizlik saygınlığın başlıca göstergesi sayılmaktadır ve yine aynı kitapta “potansiyel olarak kirletici işlerle uğraşanlar sıklıkla hiyerarşinin en altındakilerdir.” diyerek, ev işinin sınıfa dayalı iktidar ilişkilerini düzenleyen yapısına dikkat çekmiştir (2002).

Türkiye modernleşmesinde, yeni orta sınıf ailelerde genellikle hem kadın hem erkeğin çalıştığı gözlenmektedir. Kadınların iş yaşamına katılımının nedeni geçinme zorluğu veya meslek edinmiş olmalarının doğal bir sonucudur. Orta sınıf kadın, yeni -erkeklerle daha eşit- bir cinsiyet kimliği kurmuştur. Dışarıda çalışan kadın, temizlik ve bakım işleri için hizmet satın alma yoluna gitmiştir. Bu durum göstermektedir ki, kadınların kamusal alana açılmaları, iş bölümünün toplumsal cinsiyete dayalı yapısını değiştirmemiştir; evden, temizlik ve bakım işlerinden yine kadınlar sorumludur. (Dışarıda çalışmayan orta sınıf kadınların da ev işleri için hizmet satın aldıkları görülmektedir.)

Kırdan kente göçün sonucu olarak, kentsel işgücü piyasasında çokça bulunan eğitimsiz ve vasıfsız işgücüne ulaşmak, orta sınıf için ucuz ve kolaydır. Ev hizmetlerinin yürütülmesi kayıt dışı olduğundan düşük maliyetlidir. Yoksulluk çalışmaları ve gündelikçilerle yapılan saha araştırmaları, çalışan kadınların sosyal profili ve ücretli ev işinin doğasıyla ilgili ortak sonuçlar ortaya koymaktadır. Ücretli ev işlerinde çalışan kadınlar, kente emek göçüyle değil, aileleriyle birlikte 'ev hanımı' olmak düşüncesiyle gelmişlerdir. Kentte geçim sıkıntısı çekince, bu vasıfsız ve eğitimsiz kadınlara yönelik formal istihdam olanağının bulunmaması ve ataerkil baskı (eşlerinin dışarıda çalışmasını istemeyen kocalar) bu kadınların informal sektördeki istihdamlarına neden olmuştur. **Gül Özyeğin**, gündelikçiliğin yaygınlaşmasında kapıcı ailelerinin aynı binada yaşıyor olmasını ve kapıcı karılarının apartmandaki evlere gündelikçi olarak gittiğini saptamıştır (2005).

Kentin çeperlerindeki gecekonduardan kentin merkezindeki orta sınıflara gelen gündelikçilerin yaygınlaşması ise daha sonraları ve daha güçlü olmuştur (White'dan akt. Özbay, 2012).

Ücretli ev hizmetliliği, sözlü sözleşmeye dayanır; çalışan ve işveren, para, çalışma saati ve işin kapsamıyla ilgili anlaşılır. İş tanımının belirsizliği, hangi işin ne kadar süre içerisinde, kaç kişi tarafından, nasıl yapılacağına bilinmezliği ile sınırlı değildir. Gündelikçilikle ilgili herhangi bir yasal düzenleme olmadığı için, işin tanımı ve çalışanın sorumluluk alanları önemli ölçüde kişisel ilişkilere ve işverenin inisiyatifine bağlı kalmaktadır (Suğur, Şavran, 2006).

Ev hizmetleri, domestik alanda gerçekleştiğinden ve çalışanın işverenin mahremiyetine tanıklık ediyor olması nedeniyle, maternalist yapıdadır. Bu yapı, resmiyet yerine samimiyete dayalı bir aile ilişkisini karşılar. Çalışan ve işveren kadınlar arasında anne-kız ya da abla-kardeş ilişkisi gibi bir ilişki vardır. Elbette bu ilişki çoğunlukla işverenin lehine işler, işveren maternalist yapı sayesinde işçisini yalnızca ekonomik yönden değil, sosyal ve kültürel yönden de kendisine bağımlı hale getirmektedir (Suğur, Şavran, 2006). İş tanımının belli olmaması ve kurulan samimi ilişkiler, işverenin başta konuşulmamış işlerin yapılmasını istemesine neden olur. Ev hizmetlileri bu tür ek işleri yapmayı her zaman hoş karşılamasalar da, bahsedilen karşılıklı ilişki çerçevesinde işverenlerin bu tür taleplerini yerine getirmek durumunda kalmaktadırlar. İşverenlerin bu tür taleplerini zorbalıkla değil, 'hatır' ile yaptırıldıkları söylenebilir.

Ücretli Ev Emegi Ekseninde Kadınlar Arası Hiyerarşi: Toz Bezi

Toz Bezi, Kars'tan İstanbul'a göç etmiş, ev işlerine giderek para kazanan iki Kürt kadının, Nesrin ve Hatun'un hikayesini anlatır. Hatun ve Nesrin, kırsal nüfusun kente eklemelenmeye çalıştığı, kent çeperleri / saçaklarına kurulmuş; idari denetim ve hizmetlerden nasibini alamayan, dik yokuşlu, alt yapısız gecekondu mahallesinde, altlı üstlü olarak oturmaktadır. Üst katta Hatun, mahalledeki kahvehanede çalışan kocası ve lise çağındaki oğlu; alt katta kocası tarafından terk edilmiş ve kızıyla yaşayan Nesrin. Filmde, kentin çeperinde kurulmuş yaşam alanlarının mekansal pratiği; döküntü ve pis sokaklar, dik yokuşlarla boğuşmak, kente varmak için kat edilen uzun yollar, doğrudan bu karakterlerin “hayatın dışında” oluşlarının göstereni durumundadır. Kentin dışına itilmek, aynı zamanda

hayatın dışına itilmek anlamına da gelmektedir. Bu iki kadının yaşadıkları ve temizlik yapmaya gittikleri kentin merkezindeki –bazısı deniz manzaralı evler / muhitler arasındaki karşıtlık, kültürel, etnik, ekonomik, sınıfsal ve cinsiyete dair çelişkileri barındıran bir çatışmayı devreye sokar.

Ev işçisi bu iki kadın, sabah evlerinden çıkarak, Hatun’un bir gün oradaki evlerden birinde oturmayı tutkuyla dilediği -kilisede adaklar adadığı- muhitlere, başkalarının kirlerini temizlemeye giderler. Evlerin kapısı anahtarla açılır, bu durum iş / çalışma yaşamı ile mahremiyetin / özel alanın sınırlarını belirsizleştiren, kamusal alan kavramıyla özdeş “çalışma” pratiğini yeniden tanımlamayı gerekli kılar. Domestik alanda gerçekleşen, çalışanın işverenin mahremiyetine tanıklık ettiği ev işçiliğinin maternalist yapısı, resmiyet yerine samimiyete dayanan ilişkileri devreye sokar. Elbette bu aileden biri olma, sınırı işveren tarafından belirlenen ve işverenin çıkarları doğrultusunda kullanılan bir durumdur. Hatun, Ayten’den sürekli olarak “aileden biri” olduğunu duyar, fakat ne var ki aralarındaki bu “samimi” ilişki, Hatun’u piyasanın çok altında bir ücrete çalıştırmasına ve önceden konuşmadıkları fazladan işleri gördürmesine neden olur.

Hatun: Ayten Hanım zam yapsak... Yani ben herkese 110’a gidiyorum, bir tek sana 80’e geliyorum.

Ayten: Ama Hatun, herkesle bir mi bu ev canım [...] yani zam yaparsak haftada iki defa gelirsin, karar senin...

Maternalizme içkin bir diğer tartışma konusu da, ev işçiliğinin salt parayla karşılanamayan yapısıdır. Bu durum için Gül Özyeğin, “mahremiyetin yükü”, Aksu Bora ise 'fazlalık' demektir; bu fark çalışanla sohbet etmek, bahşış vermek, yiyecek-giyecek yardımında bulunmak gibi davranışlarla görünür olmaktadır. Filmde bu durum, Nesrin ile Aslı'nın ilişkisiyle aktarılır. Psikolog olan Aslı, Nesrin'in derdini dinler, ona akıl verir, yardımcı olmaya çalışır: “*Şöyle güvenceli bir işin olsa senin, sigortalı, maaşı düzgün. Bir evin olsa, kendi hayatını, düzenini oturtsan.*”. Bu tavsiyelerin Nesrin'in yoksulluğu ve içinde bulunduğu durum göz önünde bulundurulduğunda pratikte hiçbir karşılığı yoktur. Hemen hemen aynı yaşta olan bu kadınlar -ki Nesrin, Aslı'ya abla demektir- arasındaki fark Aslı'nın kentli, eğitilmiş ve meslek sahibi olması üzerinden kurulur. **Bora**, maternalist iktidar stratejileriyle ilgili olarak **Anderson**'dan alıntılanarak; “Güç, kendini başkaları üzerinden ortaya koyar; kimi zaman onları inciterek, kimi zaman yardım ederek. Gücün bu biçimi özellikle köle ile onun sahibesi arasındaki ilişkide görünür. Nezaket ve yardımseverlik, köle sahibesinin merhamet ve ahlaki üstünlük ile dişil özelliklerini ortaya koymasını sağlar.” demektir. Aslı, Nesrin'e iş bulamamış, içinde bulunduğu sıkıntıyı aşmasına yardım edememiş olsa da “Nesrin'in sıkıntıları hakkında düşünme lütfü” bile Nesrin'in ona karşı büyük bir minnet duymasına neden olur, bunu Aslı'ya sürekli olarak “*Allah senden razı olsun.*” diyerek gösterir.

Nesrin, kocası ortadan kaybolunca, gündelikçilikten kazandığı paranın geçimine yetmemesi üzerine daimi bir iş bulmak ister; birçok yere başvurur, iş bulma kurumuna gider, form doldurur... Ne kendi görüşmelerinden ne de Aslı'nın bulmayı vaat ettiği işten herhangi bir haber çıkar. Filmde, kente emek göçüyle değil, aileleriyle birlikte gelmiş vasıfsız ve eğitimsiz kadınlara yönelik formel istihdam olanağının bulunmaması önemli bir sorun olarak ele alınırken, öte yandan başka bir alternatifleri olmadığı için yapmak zorunda kaldıkları ev işçiliğinin yasal düzenlemelere tabi olmaması, sigortasızlık, iş tanımının ve mesai saatinin belli olmaması gibi sorunlara dikkat çekilmektedir. Ayrıca filmde, salt kadınların informel sektörlerdeki istihdamına değinilmemiş, bu durum kırdan kente göç etmiş nüfus için ortak bir sorun olarak ele alınmıştır. Hatun'un kocası mahallerindeki bir kahvehanede çalışırken bir yandan düzenli bir iş aramaktadır. Nesrin'in kocasını bulmak umuduyla izini sürdüğü sahnelerde, inşaatlara giderek

soruşturmaktadır. Dolayısıyla, hayata tutunmaya çalışan bu karakterler, günü kurtaran işlerde çalışmakta ve düzenli olarak istihdam edilmemektedirler.

Aksu Bora, her öznel deneyimde, kadınların yeni bir kadınlık imgesi kurarak, güçlenme stratejileri geliştirdiğini söyler. Filmde de, hem farklı sınıftan kadınların, hem de aynı sınıftan -Hatun ve Nesrin veya Ayten ve gelini- kadınların ilişkilerinde sürekli farklılaşan güçlenme stratejileri bulunmaktadır. Orta sınıf kendini tanımlanabilir bir ötekinin varlığı üzerinden kurar, ücretli ev hizmetlerinde de kadın, işverenin toplumsal statüsünü yeniden üretir. Orta sınıf kendi kimliğini ve iktidarını ötekenden farkı üzerine koyar. Bu fark, eğitilmiş eğitimsiz, kentli köylü, kültürel sermayeye sahip veya değil üzerinden kurulurken, filmde Kürt olmak da bir ötekilik halidir. Ayten komşusu geldiğinde, Hatun'u da onlarla birlikte kahve içmesi için salona çağırır. Komşu "*Sen Çerkezsin değil mi, sarışın tipin, Kars Kars'tan geldin.*" der Hatun'a. Ayten, Hatun'un etnik kökenini bildiğinden, komşusunun söylediklerine aşırıya kaçan gülme kriziyle karşılık verir. Devam eden çekimde, apartmana yeni taşınmış "çok hanımefendi, çok düzgün" bir kadından bahsederken Ayten ayrıca, önceki konuşmadan sonra bir nevi Hatun'a da yerini hatırlatmak adına kadının Diyarbakırlı ve Kürt olmasına şaşırıldığı vurgusunu yapar. Filmde, hizmet satın alan orta sınıf kadınlar, kentli, eğitilmiş ve meslek sahibi olmaları veya yanlarında çalışanlara yol yordam göstermek, ablalık etmek üzerinden kendi iktidarlarını kuruyor ve karşılaşılan her özel durumda bunu yeniden üretiyor olsalar da, işçi kadınlar da çeşitli "ideal kadınlık" kurgularıyla güçlenmeye çalışırlar. Hatun "*Yaptığım yenir, diktiğim giyilir*" diyerek, işverenin iş

bilmezliği karşısında hamarat Anadolu kadını imgesini yücelterek kendine bunun üzerinden değer biçer. Yine Hatun'un temizliğe gittiği bir evli çiftin cinselliklerinden konuşurken “*Elin karıları kocalarına ne orospuluklar yapıyor.*” denilerek, orta sınıf ve alt sınıftan kadınların cinsellik pratiklerini farklılaştırmış ve bunun üzerinden kendilerine olumluluk atfetmişlerdir.

Nesrin ve Hatun “dışarıda” çalışarak para kazanan kadınlar olsalar da, orta sınıf kadınlardan farklı olarak, bir de evlerinde (ikinci vardiya) çalışırlar. Ev temizliği, yemek, çocuk bakımı hala Hatun ve Nesrin'in görevidir. Evde yapıldığında görünmez olan emek, gelir getiren işe dönüştüğünde de görünmezdir. Filmde kocaların da düzenli bir işi ve geliri olmamasına rağmen Hatun'un kocası, “*Hayat size güzel, çay sigara için oturun sabaha kadar.*” diyerek gerek para kazandıkları işi, gerekse evdeki işleri görmezden gelmektedir.

“Dođru yaşam” standartlarının orta sınıflar tarafından, onların deneyimleri çerçevesinde oluşturulduğu ve bu durumun yoksulların her türlü pratiklerine damgasını vuran bir “dışarda kalma” hali olduğu belirtilir. (Bora, 2015: 162) Bu durum filmde, ilk olarak gündelikçi kadınların şehrin dışında, varoşlarda yaşamıyla karşılık bulur. Hep birlikte düğüne gittikleri bir gün, toplu taşımanın bitmesiyle taksiye binmek zorunda kalmaları ve evlerinden epey uzakta inmeleri, Hatun'un çalıştığı evlere giderken dini inancından bağımsız olarak, “sıkma baş” denen şekilde başörtüsü takması, iki kadının kamusal alandaki çekiniklikleri ve sadece evlerinde sigara içmeleri, bu “dışarıda kalmışlığın” çeşitli varyasyonlarıdır. Hatun, Moda'da bir adres ararken, yoldan gelen geçen insanları süzer, en sonunda bir kağıt toplayıcısına yanaşarak sorar. Nesrin'in temizlik yaptığı sahnelerden birinde, hemen hemen Asmin'in yaşlarındaki oğlu ile birlikte eve gelen baba, içeri seslenerek yiyecek bir şeyler aldıklarını söyler. Nesrin, kızına gidip yemeğini yemesini söylese de, Asmin bir yandan çocuğun okuldaki deneyimleriyle ilgili sohbet edip diğer yandan yemeklerini yiyen baba-oğulun yanına gidip masaya oturmaya cesaret edemez, onları kendine siper ettiği bir duvarın gerisinden izler.

Filmde Hatun ve Nesrin'in ilişkisi zaman zaman gerilim ve çatışma barındırıyor olsa da, asıl olarak bir dayanışma ve kız kardeşlik hikayesidir. Nesrin kirayı ödeyemediğinde Hatun'dan borç alır, akşam yemekleri birlikte yenir ve Nesrin işe gittiğinde bazen kızına Hatun bakar. Öyle ki Nesrin “ortadan kaybolduğunda” kızına Hatun bakacaktır.

SONUÇ

Ev işleri nasıl erkeklerle kadınlar arasındaki farkın temelinde yatıyorsa, orta sınıftan ve alt sınıftan kadınların ilişkilerini de düzenlemektedir. Filmde, orta sınıftan kadınların, kendileri için bir kurucu öteki olan ev hizmetlilerinden farkları, sınıfsal aidiyetlerin kurucu olduğu gündelik pratikler ve alt sınıftan kadınların dışarıda kaldığı toplumsal ilişkiler anlatılmıştır. Film, cinsiyet sorununu, sınıf ve etnisite sorunuyla birlikte ele almakta, alt sınıf kadınlar için direnme biçimini dayanışma ve kız kardeşlikte bulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akalın, A. (2010) “*Yukarıdakiler-Aşağıdakiler: İstanbul'daki Güvenlikli Sitelerde Göçmen Ev Hizmetlisi İstihdamı*”, B. Pusch, T. Wilkoszewski (Der.) *Türkiye'ye Uluslararası Göç* içinde, Kitap Yayınevi.
- de Beauvoir, S. (1993) *İkinci Cins II: Evlilik Çağı*, Payel Yayınları.
- Bora, A. (2005) *Kadınların Sınıfı: Ücretli ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, İletişim Yayınları.
- Davidoff, L. (2002) *Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet*, İletişim Yayınları.
- James S. (2010) *Cinsiyet İrk Sınıf*, bgst Yayınları.
- Suğur N., Suğur, S. ve Gönç-Şavran, T. (2008) “Türkiye'de Orta Sınıfın Mazbut Hizmetkarları: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Çocuk Bakıcıları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 63 (3): 162-183.
- Özbay, F. (2012) “Türkiye’de Ev Emeğinin Dönüşümü: Ondokuzuncu Yüzyıldaki Osmanlı Ev Kölelerinden Günümüzdeki Kaçak Göçmen İşçilere”, A. Makal, G.Toksöz (Der.) *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emeği* içinde, Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Özyeğin, G. (2005) *Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri*, İletişim Yayınları.